

Savaş Dönemlerinde Kullanılan Basılı Materyallerinin Efemera Olarak Değerlendirilmesi

Emre ALTAN¹

¹Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü,

emrealtan@hotmail.com.tr, ORCID: 0000-0003-4282-0173

Özet: Efemera, çok farklı bilgiler içeren genel bir kavramdır. Tren biletleri, nişan davetiyeleri, cafelerdeki menüler, market fişleri, broşürler, resimler, posterler gibi daha birçok materyal, efemera örneklerinden bir kısmını içermektedir. Geçmişte kültür tarihi ve sosyal tarih araştırmalarına ışık tutan efemera kavramı, (özellikle poster, broşür, fotoğraf, kartpostal, beyanname, broşür gibi efemera türleri) savaş dönemlerinde de, bir araştırma kaynağı olarak karşımıza çıkmıştır. Bu çalışmada efemera türlerinden yararlanılarak savaşlarda kullanılan materyallerin efemera olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada savaş posterleri ve fotoğraflarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: efemera, materyal, savaş materyali, broşür, poster, fotoğraf.

Evaluation of Printed Materials Used In War Periods As Ephemera

Abstract: Ephemera is a broad concept encompassing a wide range of informational materials. Items such as train tickets, engagement invitations, café menus, supermarket receipts, brochures, photographs, and posters represent only a small portion of what can be classified as ephemera. Historically, ephemera has served as an important source for cultural and social history research. In particular, certain types of ephemera (such as posters, brochures, photographs, postcards, and official declarations) have also emerged as significant research materials in the context of wartime. This study aims to evaluate materials used during wars as ephemera by drawing upon selected ephemeric forms. Specifically, war posters and photographs are utilized as the primary sources of analysis.

Keywords: ephemera, material, war material, brochure, poster, photograph.

1. Giriş

Değişen teknolojiyle birlikte efemera kavramının tam manasıyla tanımı yapılamamış, bu da efemera kavramının araştırmacılar tarafından anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Kütüphanecilerin, arşivcilerin, koleksiyoncuların efemera kavramından ne anladıkları, hatta bu meslek gruplarının efemerayı nereden toplamaları gerektiği ciddi bir problem teşkil etmektedir. Efemerayla ilgilenen bu meslek-kurum mensuplarının efemeranın anlamı aşamasında ortak bir yöntem geliştiremedikleri ortadadır. Burada efemeranın ne anlam içerdiği ile ilgili kısa bir tanımlama yapmak uygun olacaktır. Bu tanım, bir arşivcinin efemera kavramından ne anlaması gerektiğine açıklık getirmektedir. Bu bağlamda arşivsel efemera, düzenli olmayan, bütüne ait bir parça olmayan, kurum-dosya bağından kopuk olan, genelde kısa zamanlı özgün bir amaç için kullanılan, görsel, işitsel, elektronik, yazılı ya da basılı olabilen, kaynak niteliği taşıyabilen bir materyali ifade eder.

Araştırmaların daha çok sosyal/kültürel tarih alanlarına kaymasıyla daha fazla değer kazanan efemera kavramı, araştırmacılar tarafından uzunca bir süre ihmal edilmiştir. Geç de olsa değerinin fark edilmesiyle efemera, geçmişteki tarihi olayların çözümünde ve daha ayrıntılı ele alınmasında vazgeçilmeyecek kaynaklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Efemera türü, çalışmada da bahsedileceği üzere, bize üretildiği dönem ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermekte, bunların bir kısmı görsel, simgesel olmakla beraber bir kısmı da yazılı olarak araştırmacılara faydalı bilgiler sunmaktadır. Bu araştırma, savaş dönemlerinde kullanılan basılı materyallerin (poster, broşür, fotoğraf, kartpostal, beyanname, afiş), efemera olarak değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

2. Yöntem

Araştırma sorusu, "Savaş dönemlerinde kullanılan hangi basılı materyaller efemera kapsamında değerlendirilmektedir?" olarak belirlenmiş olup buna ek olarak da şu alt sorulara cevap aranmıştır:

- 1) Efemera materyalleri, savaş dönemlerinde toplum psikolojisini etkilemek için nasıl kullanılmıştır?
- 2) Efemera materyallerinin kültürel ve sosyal tarih araştırmalarındaki önemi nedir?
- 3) Çalışmanın temel kaynakları akademik makaleler ve dergilerdir.

Çalışmada araştırma sorularına betimleme yöntemiyle cevap aranmıştır. Çalışmanın temel kaynakları akademik makaleler ve dergilerdir. Bu çalışmada deneysel bir inceleme veya durum çalışması yapılmamıştır. Ayrıca

çalışmanın verileri literatür araştırması ve internet taraması yoluyla elde edilmiştir. Nitel araştırma yöntemiyle literatür taraması yapılarak elde edilen veriler belge analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

3. Efemera Kavramının Tanımı

Kökü Yunancaya dayanan efemera kavramı; bir anlamına gelen epi ve gün anlamına gelen hemera kelimelerinin çoğulu olan “bir günden fazla dayanmayan” anlamına gelmekte, 16. y.y.’ın sonlarında, tekil anlamıyla “kısa ömürlü böcek”, “bir günde solmuş çiçek”, 18. y.y.’ın sonlarında ise az zamanda dikkat çeken şahıslar” için kullanılmıştır. Sonrasında efemera; yalnızca belli bir zaman kullanılan faydalı şeyler ve başta yalnızca kısa zamanlı faydalı olup gelecekte popüler olması beklenen malzeme olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Bu iki anlam efemera kavramının önceleri belli bir zaman sonra değerini kaybeden yarar sağlamayan, fakat sonradan kimi koleksiyonerlerce koleksiyon materyali olarak görülmeye başlandığı ve “önemsiz (ıvır zıvır)” olduğu düşünülen malzemelere verilen genel bir kavrama dönüştüğünü göstermektedir (Keskin, 2021, s:13).

Ş.Nihal Somer ve İshak Keskin, “Bir Bilgi Kaynağı Olarak Efemera ve Türleri” adlı makalede efemeranın genel özelliklerini şu şekilde özetlemişlerdir:

- ✓ Üretimi, biriktirme amacı taşımayan materyallerdir,
- ✓ Üretimi, kısa süreli olan, düzenli olmayan ve özel materyallerdir,
- ✓ Dayanıklılığı olmayan, kısa ömürlü materyallerdir,
- ✓ Genelde yazılı, basılı ve fotoğraflı içeriğe sahiptirler, fakat günümüzde elektronik ortamda da olabilen materyallerdir,
- ✓ Resmi ve gayri resmi olabilen materyallerdir.
- ✓ İvır zıvır malzemeler olarak görünüp önem verilmeyen materyallerdir,
- ✓ Asıl değerleri sonradan anlaşılan materyallerdir,
- ✓ Yararlılıkları değişebilen, birincil ya da ikincil kaynak olarak değer gören materyallerdir,
- ✓ Günlük yaşantının parçaları halinde dokümanlarını ifade eden materyallerdir,
- ✓ Koleksiyonerlerin ilgi duyduğu koleksiyon malzemesi olarak değerlendirilen materyallerdir,
- ✓ Kütüphanecilik ve arşivcilik tekniği açısından bakıldığında, bilgi merkezlerinin standart uygulama ilkelerine göre tasnif edilemeyen materyallerdir (Keskin, 2012, s:444-445).

4. Ülkelerin Savaş Dönemlerinde Kullandıkları Basılı Efemeralar

Savaş dönemlerinde kullanılan basılı materyalleri bilgi kaynağı olarak nitelendirebildiğimiz için efemera kabul edebiliriz. Geçmişte yapılan savaş propagandalarına değinecek olursak, I. Dünya Savaşı zamanında propagandanın etkin bir biçimde kullanıldığı ülke olan İngiltere, propaganda faaliyetlerine büyük önem vermişti. Dönemin İngiltere başbakanı David Lloyd George, İngilizlerin savaş için seferber olmasında propagandanın aktif rol oynayacağını düşünmüştü. Bu sayede İngilizler propaganda faaliyetlerini tek elde toplamayı ve profesyonel bir şekilde yürütmeyi başarmışlardır.

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcıyla birlikte Almanya, hemen posterler ve broşürler yoluyla propaganda çalışmalarına başlamış, buna karşılık İngiliz hükümeti de hız kesmeden karşı propagandaya yönelik önlemlerin alınması için çalışmalarına başlamıştı. Büyük Britanya İmparatorluğu Dış İşleri Bakanlığı'na bağlı “Wellington House” adını verdikleri bir savaş propaganda bürosu oluşturuldu. Burada yürütülen propaganda malzemesi, profesyonel bir ekiple tüm dünya kamuoyuna aktarılmaktaydı. Olaylar ile ilgili ayrıntılı fotoğraflar, her şeyi gözler önüne sermekteydi.

I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri, baş düşmanı olarak Almanya'yı görüyordu. Bundan ötürü İngiliz propagandası, Almanlara karşı olumsuz mitler yapmaya başlamıştı. Propaganda posterlerinde ve duyurulan haberlerde Atilla'nın 5. y.y.'da gerçekleştirdiği büyük hücumları hatırlatmak için Almanlara daha çok “Hun” denmekteydi, böylece Alman halkına karşı “barbar, istilacı” düşüncesi oluşturma amacındalardı.

Şekil 1. "Alman Barbarlığı" Resimli Poster

İngilizlerin en etkili propaganda silahı posterlerdi. Savaşta kamuoyunu etkilemek için birçok propaganda posterleri üretildi. Örneğin; Büyük Britanya İmparatorluğu tarafından kullanılan en iyi propaganda posterlerinden birisi, I. Dünya Savaşı kahramanı Lord Kitchener'in kullandığı "Your country needs you/Ülkenin sana ihtiyacı var." yazılı posteridir.

Şekil 2. Lord Kitchener: Birleşik Krallık Ordusu'nun 1914 yılı asker alımı posterini

Kaynak: (<https://www.amazon.com/Your-Country-Needs-James-Taylor/dp/1887354972> 18.12.2021).

Aynı şekilde ABD, I. Dünya Savaşına dahil olduktan sonra Almanlar üzerinde korku psikolojisi yaratarak Amerikan kamuoyunu savaşın şart olduğu konusunda çaba gösterdi. Almanlar "barbar" ve "zalim" içerikli Amerikan propaganda amaçlı posterlerinde yansıtıldılar. Bu propaganda amaçlı posterlerin birinde "Help stop this/Yardım et, durdur bunu" yazısıyla Amerikanların, Almanlara karşı harekete geçmesi bekleniyordu. I. Dünya Savaşı'nda toplulukları bir araya getiren ve onları ülkeleri için mücadeleye itmeye iten güç, korku olmuştu (Çakı, 2018, s:113-114-115-116).

Şekil 3. Birinci Dünya Savaşı'nda Kullanılan Korku Çekiciliği Konulu Propaganda Amaçlı Posterini

Kaynak: (<https://www.loc.gov/resource/cph.3g08365/> ,18.12.2021).

Almanya'nın Belçika'yı işgal etmesi, I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin sürdürdüğü zulüm propagandalarının başlangıcı sayılır. Ayrıca Belçika'ya yapılan Alman saldırıları, I. Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı gösterilen zulüm propagandalarının en mühim gündemi olmuştur. İtilaf Devletleri'nin propaganda niyetiyle kullanmış oldukları posterlerde, Almanya'nın Belçika'da gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirdiği savunulan bütün insanlığa dair suçlar gösterilmekteydi (Çakı ve Gülada, 2019, s:244).

Şekil 4. "Belçika" konulu propaganda posterleri

Kaynak: (Çakı ve Gülada, 2019).

Büyük Britanya İmparatorluğu'nun kullandığı "Belçika" konulu propaganda posterleri, iki değişik posterin birbiriyle karşılaştırılması amacıyla oluşturulmuştur. Her iki resimde de farklı iki kasabanın resmedildiği anlaşılmaktadır; birinci resimde kasabada güzel bir havada, insanların günlük sıradan yaşantısı gösterilmektedir, diğer resimdeki kasabada ise kötü bir hava, yıkıntılar içinde bir kasaba ve evsiz kalmış insanlar resmedilmiştir. Posterin başlığı "Hun" ve "Ev"dir. İlk yansıda "İngiltere'den bir kısım", ikinci yansıda ise "Belçika'dan bir kısım" başlıkları bulunmaktadır. Birinci resmin altında "Evlerimiz, annelerimiz ve eşlerimiz güvende, çocuklarımızı halen oyun oynuyor ve zarar görmekten korku duymuyor" yazan bir kod, ikinci resmin altında ise "Evler yıkıldı, kadınları öldürüldü, çocukları ölü veya esir durumunda" diye yazılı kod yer almaktadır. Posterin en aşağısında ise "Seni kurtaran erkekleri destekle" yazan bir kod bulunmaktadır. Posterde gösterilen iki farklı resimde, Alman işgaline uğramış Belçika, Alman işgaline uğramayan İngiltere arasında karşıtlıklar ortaya konmuştur. Ayrıca posterdeki yazılı kodlarla bu karşıtlığın kuvvetlendirilmesi hedeflenmiştir (Çakı ve Gülada, 2019, s:247-248).

I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti'nde kartpostal kullanımı da yaygın olarak kullanılmaktaydı. Hatta Osmanlı Devleti bu kartpostal basımını ilerletip gelir elde etmeyi hedeflemişti. Buna örnek olarak 1900-1908 yılları arasında II. Abdülhamid tarafından Şam-Medine arasına inşa ettirilen Hicaz Demiryolu projesinin yapım maliyetinin, bastırılan kartpostal gelirleriyle yapılmasını verebiliriz (Öztunç, 2020, s:546).

Şekil 5. Osmanlı Devlet Arması ve Paralarının Kullanıldığı Kartpostallar

Kaynak: <https://www.efemeraturk.com/osmanli-devleti-nde-kartpostal-kullanimi-ve-yasakli-kartpostallar>, 27.12.2021)

Şimdilerde Türk Kızılay'ı olan Hilal-i Ahmer kurumu da propaganda amaçlı kartpostal basmakta, hatta Trablusgarp Savaşı sırasında Dr. Besim Ömer'in tavsiyesiyle Trablusgarp Heyeti Sıhhiyesi'nden bütün yurtta satışı yapılmak için çeşitli askeri kartpostallar talep edilmişti. Bu kartpostallar Hilal-i Ahmer amblemi ve mühürü ile damgalanıp çoğatılıp satılmaktaydı. Geliri ise Hilal-i Ahmer kurumuna verilmekteydi. Hatta Hilali Ahmer'in kartpostalları sonraki senelerde gazete kúpürlerinde de yerini aldı. Bunlardan biri; 7 Mayıs 1919'da basılan Tasvir-i Efkâr gazetesidir (Öztunç, 2020, s:548).

Osmanlı Devleti'nde askeri güvenlik gerekçesiyle sansürlenmiş kartpostallar da olmuştur. Bunlardan biri, askeri bölgelerin fotoğraflarının kullanılmasından kaynaklanan kartpostallardı. Konuyla ilgili bir ay sonra yapılan araştırma sonucunda hem Kavak ve Macar tabyalarının hem de Osmanlı donanmasına ait Hamidiye zırhlısının manevralarını göstermesi sebebiyle basılmasının ve dağıtılmasının uygun bulunmadığı anlaşılmıştır (Öztunç, 2020, s:551).

I. Dünya Savaşı döneminde radyo, televizyon vb. basın organları olmadığından psikolojik savaşın materyallerini basılı malzemeler oluşturmaktaydı. Örneğin beyannameler, hedef kitle çocuklar, anneler, yaşlılar alınarak şehirlere keşif balonları ve uçaklar aracılığıyla atılıyor; hatta bu alanda İngilizler ve Almanlar birbirlerine karşı mücadele ediyorlardı. İngilizlerin öncülüğünde İtilaf Devletleri tarafından, Osmanlı Devleti'nin savaştığı Çanakkale, Kanal ve Hicaz cephelerinde beyannameler atılmıştır. Broşürlerde Osmanlı tutsaklarının ağzından mektuplar kaleme alınmış; ayrıca, savaşın onlar tarafından ortaya çıkarılmadığı, suçlunun İttihak ve Terakki yöneticileri ile Almanlar olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Aynı metotla İngilizlerin, Anadolu'nun farklı bölgelerine havadan bıraktıkları bildirimlerle, Anadolu'da yaşayan halkın direniş gruplarının aleyhine tavır almalarını hedefledikleri görülmektedir. Bu bildiri ve beyannamelerde kullanılan dil, verilmek istenen mesajın tarihsel araştırmalarda önemli bir yeri vardır.

İstanbul'a 1918 yılında etkisini iyice arttıran hava akınlarında atılan beyannameler daha çok savaşın sonlanması, barışın gelmesi amacıyla atıldı. Bu tarihten önce atılan beyannamelere bakacak olursak ilk olarak 1916 yılında Gökçeada'dan hareket eden iki İngiliz uçağı, İstanbul'a gelip Zeytinburnu ilçesindeki silah fabrikasını ve Yeşilköy ilçesindeki uçak hangarlarını yangın bombaları ile bombalayarak İstanbul üzerine beyannameler bırakmıştır.

Yine Bulgar askerlerinin çözüldüğü ve Alman askerlerinin gerilediği 1918'de hava akınları tüm şiddetiyle devam etmiş, 28 Ağustos 1918 gecesi düşman uçakları tarafından Aksaray, Samatya ve Kumkapı bölgelerine paket halinde beyannameler bırakılmışlar, Samatya Merkez Komiserliği'nin raporuna göre ise atılan bu beyannamelerin bir kısmı topar halinde Samatya'da Yüzbaşı Nuri Bey'in bahçesine isabet etmiş, sonraları Nuri Bey'in on yaşlarında kızının elinde bulunmuş, nereden bulunduğu sorulduğunda uçaklar aracılığıyla bırakıldığını söylemiştir. Bunun sonucunda bu beyannamelere el konulup başkumandanlığa teslim edilmiştir.

Wilson ilkelerinin etkisiyle Osmanlı kamuoyunun barış beklediği ve İstanbul halkının ateşkesin imzalanacağı günü heyecanla beklediği anda, düşman uçakları İstanbul'u yeniden bombalamıştır. Can ve mal kaybının en çok yaşandığı 18.10.1918'deki saldırıda Cuma vaktinde yoğun olan bölgelere broşürler atılmış, tayyarelerden bırakılan bu broşürlerde aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir:

"Ey Müslümanlar! 15 gün boyunca Makedonya'da en şiddetli savaşı gerçekleştirdikten sonra Bulgar ordusu bütünüyle dağılarak ikiye bölünmüştür. Bulgarlardan binlerce esir, yüzlerce top ve birçok yaralı ve lazimat-ı harbiye iltizam eyledik. Bulgaristan'ı bu savaşa Almanlar soktu. Bu savaş birçok seyir kazanacağını vaat etti..." (Selçuk, 2014, s:108-109).

5. Sonuç

Bu çalışma, efemera materyallerinin savaş dönemlerinde sadece geçici bilgi taşıyıcıları olmadığını, aynı zamanda ideolojik yönlendirme, kamuoyu oluşturma ve toplumsal mobilizasyon süreçlerinde aktif rol oynayan araçlar olduklarını ortaya koymaktadır. Özellikle poster, broşür, fotoğraf ve kartpostal gibi görsel-ağırlıklı efemeralar, dönemin iletişim olanakları çerçevesinde geniş kitlelere ulaşarak savaşın meşrulaştırılmasında ve düşman imgesinin inşasında etkili olmuştur. Bu durum, efemeranın sadece tarihsel bir veri kaynağı olarak değil, aynı zamanda güç ilişkilerinin ve söylem üretiminin bir parçası olarak da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

"Savaş dönemlerinde kullanılan hangi basılı materyaller efemera kapsamında değerlendirilmektedir?" sorusundan yola çıkılarak savaş dönemlerindeki basılı materyallerden hangilerinin efemera olduğunu açıklamaya çalışan bu çalışmada ayrıca, "Efemera materyalleri, savaş dönemlerinde toplum psikolojisini etkilemek için nasıl kullanılmıştır? ve Efemera materyallerinin kültürel ve sosyal tarih araştırmalarındaki önemi nedir? sorularına da cevap aranmıştır.

Ülkelerin savaş dönemlerinde kullandıkları materyallerin özellikle afiş, broşür, poster, fotoğraf ve kartpostal gibi görsel ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir. Bu materyallerin toplumda geniş topluluklara ulaşarak savaşı kabul edilebilir kılma ve düşmanın sirayet etmesinde etkin olarak kullanıldıkları net bir şekilde ortaya konmuştur. Ayrıca bu materyaller, üretildiği dönemle alakalı ayrıntılı bilgiler verdiği için araştırmacıların sosyal ve kültürel alandaki tarih araştırmalarında faydalı bilgiler ortaya koyacağı değerlendirilmiştir.

Efemera materyallerinin düzensiz yapısı, standart bir sınıflandırma sistemine tabi olmamaları ve çoğu zaman bağlamından kopuk şekilde günümüze ulaşmaları, bu kaynakların analizinde metodolojik anlamda güçlükler yaratmaktadır. Bu nedenle efemeranın değerlendirilmesinde disiplinlerarası yaklaşımların benimsenmesi, görsel analiz, söylem analizi ve karşılaştırmalı tarih yöntemlerinin birlikte kullanılması oldukça önemlidir. Ayrıca, dijitalleşme ile birlikte efemera kavramının kapsamının genişlemesi, bu alanın yeniden tanımlanmasını ve güncel bağlamda ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda efemeranın türleri, kullanım amaçları ve arşivlenme yöntemleri konusunda ortak bir terminoloji geliştirilmesi önerilmektedir.

Bu bağlamda, efemera materyallerinin sistematik biçimde arşivlenmesi ve dijital ortamlarda erişime açılması, araştırmacılar için önemli bir katkı sağlayacaktır. Ayrıca, efemera çalışmalarında ortak bir terminoloji ve sınıflandırma modeli geliştirilmesi, alandaki kavramsal karmaşayı azaltabilir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda dijital efemera örneklerinin de incelenmesi, kavramın güncel dönüşümünü anlamak açısından yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, efemera materyallerinin sistemli biçimde toplanması, korunması ve analiz edilmesi; tarih yazımına alternatif ve tamamlayıcı bir perspektif sunacaktır. Bu nedenle araştırmacıların efemerayı sadece yardımcı bir kaynak olarak değil, başlı başına incelenmesi gereken özgün bir veri alanı olarak değerlendirmeleri önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Butenhuis, P. (2011). *The Great War of Words: British, American and Canadian Propaganda and Fiction, 1914-1933*. Canada: UBC Press.
- Çankaya, E. (2008). İktidar Bu Kapağın Altındadır. Gösteri Demokrasisinde Siyasal Reklamcılık. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Çakı, C. (2018). Birinci Dünya Savaşı'nda Propaganda Amaçlı Kullanılan Posterlerin Korku Çekiciliği Bağlamında İncelenmesi: Büyük Britanya Örneği. *Atatürk İletişim Dergisi*, (15), 111-136. DOI: 10.32952/atauniiletisim.404361
- Keskin, İ. (2021). Arşivcinin Efemerası. *Bilgi ve Belge Araştırmaları*, (15),1-32. DOI: 10.26650/bba.2021.15.01.
- Kennedy, M. D. (2004). *Over Here: The First World War and American Society*.USA: Oxford University Press.
- Monger, D. (2012). *Patriotism and Propaganda in First World War Britain:The National War Aims Committee and Civilian Morale*. The Great Britain: Liverpool University Press.
- Öztunç, H. B. (2020). Osmanlı Devleti'nde Kartpostal Kullanımı ve Yasaklı Kartpostallar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0 (67), 541-561. DOI: 10.14222/Turkiyat4274.
- Öztunç, H. B. (2021). Osmanlı Devleti'nde Kartpostal Kullanımı ve Yasaklı Kartpostallar Erişim: <https://www.efemeraturk.com/osmanli-devleti-nde-kartpostal-kullanimi-ve-yasakli-kartpostallar>, 27.12.2021.
- Take your change in Thrift Stamps W.S.S.-War Savings Stamps issued by the United States government Kerr. color film copy transparency. Erişim: <https://www.loc.gov/resource/cph.3g08365/>, 18.12.2021.
- Selçuk, M. (2014). "Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a Yönelik Hava Taarruzları / Air Strikes of the Allied Powers Directed İstanbul at the World War I". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1 (2015): 97-116.
- Somer, Ş. N., & Keskin, İshak. (2012). Bir Bilgi Kaynağı Olarak Efemera ve Türleri. *Bilgi Dünyası*, 13(2), 437-456. Erişim: <https://doi.org/10.15612/BD.2012.150>.
- Strachan, H. (2014). *The Oxford Illustrated History of the First World War: New Edition*. Italy: Oxford University Press.
- Tunç, T.E. (2012). Less Sugar, More Warships: Food as American Propaganda in the First World War. *War in History*, 19(2), 193-216.
- Your Country Needs You Hardcover – August 1, 2013 Erişim: <https://www.amazon.com/Your-Country-Needs-James-Taylor/dp/188735497218.12.2021>.